

Kūčių ir Kalėdų tradicijos – senesnės ir sudėtingesnės, nei manėte Brigita Budrytė

Per gražiausias metų šventes pasimatome su artimaisiais, susėdame prie stalo, ragaujame 12 patiekalų ir mėgaujamės žibančia eglute. Visos su Kalėdomis susijusios tradicijos mums tokios artimos, kad dažniausiai nesusimąstome, iš kur jos atkeliavo ir ką jos reiškėdavo anksčiau. Pradėkime nuo to, kad prie Kūčių stalo sėdamės būtent gruodžio 24 d. – nes taip ruošiamės Jėzaus Kristaus gimimui kitą dieną. Iš tikrųjų nėra aišku kada ir kur gimė Jėzus, o pirmaisiais krikščionybės gyvavimo metais niekam tai ir nerūpėjo. Tik 221 m. keliautojas ir istorikas Sextus Julius Africanus susiejo gruodžio 25 d. su Kristaus gimimu, o 354 m. ši diena buvo įrašyta į romėnų kaligrafo Philocalus sudarytą kalendorių. Tuo tarpu pagal Grigaliaus kalendorių XVI a. ši diena sutapo su Naujaisiais metais.

Ne vienintelis, gimęs tvartelyje

Anot mitologo ir baltų kultūros tyrinėtojo Dainiaus Razausko, visos krikščionybėje vyraujančios tradicijos yra perimtos iš ankstesnių religijų – tik pervadintos ir aplipintos bibliniais vaizdais. Štai pagonyse gruodžio 25 d. švėsdavo Dionizo, Mitros (Saulės dievo) gimtadienį, nes jautė, kad maždaug tokiu metu ima daugėti šviesos ir dienos tampa ilgesnės. Taigi, krikščionys šią šventę perorientavo į Kristaus gimimą – esą jis irgi neša šviesą pasauliui. „Kažkada senovėje gruodžio 25 d. buvo tikroji astronominė saulėgrįža – bet kalendoriai keitėsi, jie dabar išvis yra nuslinkę nuo astronominės tikrovės, tai su kalendoriumi nuslinko ir kai kurios šventės. O per žiemos saulėgrįžą gimsta Saulė. Ir kokios tik nėra buvusios Saulės dievybės, visos jos gimė per saulėgrįžą“, – teigia D. Razauskas. Jėzus Kristus pirmųjų krikščionių irgi buvo suvokiamas kaip nauja žmonijos dvasinė Saulė – ir gali būti, kad dėl to gruodžio 25 d. buvo paskelbta kaip jo gimtadienis. Tuo tarpu didžiausias Kristaus konkurentas yra anksčiau Romoje buvęs populiarus ir romėnų kariuomenės garbintas iranėnų kilmės Mitra – Saulės dievas, gimęs per žiemos saulėgrįžą – ir beje, taip pat tvarte.

„Labai daug Kalėdų bruožų yra atėjusių į Europą iš senovės Romos Saturnalijų švenčių, kurios buvo skirtos Saturno garbei – dievo, kuris, buvo tikima, globoja laiką ir žemdirbystę. Anot šaltinių, tų švenčių metu prie šventyklos būdavo dedamos vaišės, o šventykloje dirbantys žmonės išleidžiami atostogų, būdavo organizuojamos mugės – galbūt net gi ir Kalėdinės dovanėlės iš čia yra kilusios“, – sako Vytauto Didžiojo universiteto kultūrų studijų katedros etnologė Dalia Senvaitytė.

Magiškasis 13

Laukti Kalėdų pradedame gruodžio 24 d., kai visi susėdame prie Kūčių stalo. Įdomu tai, kad tokia specifinė ir senovinė laukimo tradicija yra

išlikusi nedaugelyje šalių. Kitur ši diena yra vadinama Kalėdų vakaru ir tai ne pasninko, o gausaus valgymo šventė. „Mažiau žinoma, kad krikščionybėje Kūčios yra Adomo ir levos vardinė diena, o nekrikščioniškame pasaulyje ši diena siejasi su pirmųjų žmonių sukūrimu“, – teigia D.Senvaitytė. Kūčių stalo nei vienas neįsivaizduojame be 12 patiekalų, kurie, anot krikščionių, yra siejami su 12 apaštalų – tačiau tokios simbolikos galima rasti ne tik krikščionybėje. Anot D.Razausko 12+1 skaičių santykis yra labai plačiai paplitęs ir simbolizuoja metus. Mėnulis per juos padaro 12 pilnų apsisukimų ir dar dalį 13-ojo. „Tas likutis – tai nepaprastas laikas, nes iškritęs iš sistemos, iš kosminės darnos, visokių stebuklų laikas, šventas laikas, kurį dabar maždaug atstoja dvi savaitės nuo Kūčių ligi Trijų karalių. Šis šventas metų laikotarpis tarsi suima savyje visus metus, kurie jau praėjo, o nauji dar neprasidėjo. Tai vadinamasis „13-tasis mėnuo“, dieviškas mėnuo virš 12 paprastų“, – sako D.Razauskas.

Pernelyg ilgai gedėti nereikia

Dar viena dažnai lietuvių namuose pasitaikanti tradicija – Kūčių metu po staltiese dedamas šienas. Krikščionybėje tai yra siejama su Jėzaus Kristaus gimimu tvarte ant šieno, tačiau šios tradicijos šaknys yra daug senesnės, nei gali pasirodyti. Seniausiuose indoeuropiečių šaltiniuose – o jei konkrečiau, Rigvedoje, sunormintoje, maždaug 2000 m. pr.m.e – kalbama apie aukų dėjimą ant žemės, išklotos šiaudais. „Šiaudai arba šienas atstoja aukojimo patiesalą nuo seniausių laikų. Ir Lietuvoje nuo senų senovės aukos dėtos ant šiaudų. Stalas namuose per šventes atstoja altorių, tad jis irgi padengiamas šiaudais. Tai dievų ir Dievo stalas. Iki šiol religija tarsi pasikeitė, o apeigos tos pačios, tik perprasmintos“ – teigia D.Razauskas. Tuo tarpu burtai, tikėjimas, kad Kūčių naktį tvarte kalba gyvuliai, tuščia lėkštė prie stalo, anot D.Senvaitytės, yra liaudiška tradicija, vėliau perėjusi į krikščionybę. D.Razauskas pamini, jog statyti tuščią lėkštę prie stalo reikėtų tik tais metais mirusiesiems artimiesiems, nes gedėti pernelyg ilgai tradicija nepataria.

Kalėdų eglutė

Kalėdų eglės puošimo tradicija krikščionybėje ilgai buvo laikoma protestantišku papročiu ir tik XIX a. ėmė plisti iš protestantiškų kraštų, ir užsiimti savo vietą namuose, bažnyčiose bei mokyklose. Kai XX a. eglutė atkeliavo į Lietuvą – tai vis dar buvo naujas paprotys ir tikrai ne visi puolė ją puošti. „Kai kada daroma prielaida, kad vokiečių kraštuose atitinkama tradicija būtų panaši į gegužės medžio puošimą gegužės 1 d. Lietuvoje irgi bandoma ieškoti sąsajų su amžinai žaliuojančiu medžiu, bet tai, sakyčiau, yra dirbtiniai bandymai rasti loginį kontekstą“, – sako D.Senvaitytė.

Kalėdų senelis

Taip pat kaip ir Kalėdų eglutė, Kalėdų Senelis yra tapęs labai didele gruodžio 25 d. tradicija. Juk prabudus ryte malonu įsivaizduoti, kad dovanas po eglute paliko kažkaip naktį į namus įsliūkinęs Senelis. Ieškoti šio asmens atitikmenų bandoma, tačiau dažniausiai jis yra siejamas su vietiniais skirtingų šalių personažais, o krikščionybėje – su šv. Mikalojumi. „Kas slypi už paties personažo, kokia dievybė ar mitinė būtybė, iki galo neaišku. Viena vertus, per Naujuosius metus būdavo įsivaizduojama vykstant arba net vaidinama kova tarp senųjų metų ir naujųjų metų, kuriems atstovavo atitinkamai senis ir jaunuolis. Jaunuolis, žinoma, laimėdavo. Tad gal Kalėdų Senelio dovanos – iš pribaiigtų senųjų metų „atimtas“ laimikis?“, – svarsto D.Razauskas. Kita vertus, visame pasaulyje, nuo seniausių laikų davėjas ir dovanotojas yra Dievo ir dievų epitetas. Anot D.Razausko, Dievas ar dievai būtinai turi ką nors dovanoti, nes kitaip niekas jiems nesimels. Pavyzdžiui, slavų žodis *dar* pagal savo šaknį reiškia „dalią skiriantis, duodantis ir dovanojantis“. Mitologas taip pat svarsto, kad galbūt naujametinių dovanų dalinimą galima būtų priskirti pačiam Dievui – o ypač Seneliui Dievui, koks jis yra pažįstamas mūsų tautosakoje. Šiandien žmonių, kurie švenčia krikščioniams priskiriamas Kalėdas ir Kūčias pagal senovinės baltų religijos tradicijas yra, tačiau tos tradicijos yra smarkiai įtakotos šiuolaikinio pasaulio. Kaip teigia D.Razauskas, žmonės visuomet buvo įvairūs, vieni savo šventėse įžvelgė gilią prasmę, o kiti akiai mėgdžiojo ir nieko nesuprato. „Šiuolaikinė padėtis gal skiriasi tik tuo, kad tie, kurie tik mėgdžioja išsižioję, nieko taip ir nesuprasdami, dabar mėgdžioja svetimus papročius ir švenčia svetimas šventes. Tad turime pagrindo tikėtis, kad senosios lietuviškos šventės dėl to pasidarė tik prasmingesnės“, – mano mitologas.